

Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı, Psixoloji ekspertiza şöbəsinin böyük eksperti, şöbədə rəhbərliyi təmin edən
E-mail: natiqpsixoloq@gmail.com

MƏHKƏMƏ-PSIXOLOJİ EKSPERTİZASININ PREDMETİ VƏ OBYEKTİ, ƏNƏNƏVİ VƏ QEYRİ-ƏNƏNƏVİ NÖVLƏRİ

Açar sözlər: məhkəmə-psixoloji ekspertizası, ənənəvi və qeyri-ənənəvi növlər, hədə-qorxu, şantaj, psixoloji təsir, təqsirləndirilən şəxs, zərərçəkmiş şəxs, psixofizioloji və psixolinqvistik ekspertizalar.

Keywords: forensic psychological examination, traditional and non-traditional types, threat, blackmail, psychological impact, accused person, victim, psychophysiological and psycholinguistic examinations.

Anahtar kelimələr: Adli psixoloji muayene, geleneksel ve geleneksel olmayan türleri, tehdit, şantaj, psixoloji etkiləmə, sanık, mağdur, psixofizioloji və psixodilbilimsel incelemeler.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının həddləri psixologiya elminin, onun tətbiqi sahələrinin məzmunu ilə müəyyən olunur. Ona görə də məhkəmə-psixoloji ekspertizasının səlahiyyətlərinə cinayət mühakimə icraatında iştirak edən şəxslərin psixikasının müxtəlif təzahürlərinin, psixi proseslərin, emosional vəziyyətlərin, fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin, onların davranışına psixoloji təsir faktorlarının, məhkəmə baxışının predmeti olmuş müxtəlif münaqişəli, ekstremal vəziyyətlərdə onlar tərəfindən qərarların qəbuluna təsir edən amillərin tədqiqi daxildir [7; s.63].

Hər bir məhkəmə ekspertizası sinfində və cinsində olduğu kimi, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının da özünəməxsus növləri və alt növləri vardır. Bununla bağlı psixologiya elmləri doktoru B.Əliyev yazır ki, “məhkəmə-psixoloji ekspertizasının növlərinin təsnifatını verərkən iki cəhəti nəzərə almaq lazımdır. Birincisi, məhkəmə-psixoloji ekspertizası məhkəmə ekspertizasının müstəqil bir növüdür, ikincisi, məhkəmə-psixoloji ekspertizası hüquq psixologiyasının sahəsidir. Ona görə də məhkəmə-psixoloji ekspertizasının növlərinin təsnifatını onlar əsasında vermək lazımdır” [1; s.26].

B.Əliyev məhkəmə ekspertizanın təyin

edilməsinin əsası kimi çıxış edən faktlara görə məhkəmə-psixoloji ekspertizasını şəxsiyyətin psixi proses və xassələrinin ekspertizası və şəxsiyyətin psixi vəziyyətinin ekspertizası kimi iki növə ayırır [1; s.26].

M.M.Koçenovun fikrincə, hər bir konkret halda ekspertizanın tədqiqat predmeti ekspert qarşısında qoyulmuş suallarla müəyyən edilir [6; s.24]. Hesab edirik ki, belə bir yanaşma ilə razılaşmaq olmaz. İlk növbədə ona görə ki, ekspertizanın predmeti, digərləri ilə yanaşı, həm də onun obyektı ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının növlərini təsnif etmək üçün ona münasibətdə baza elmi kimi çıxış edən ümumi psixologiyanın predmetini və onun strukturunun təsnifat meyarlarını götürmək daha məqsədəuyğundur.

Ə.S.Bayramov və Ə.Ə.Əlizadə ümumi psixologiyada təsnifatın əsası kimi: 1) konkret fəaliyyət, 2) inkişafın psixoloji aspektləri və 3) şəxsiyyətin cəmiyyətə münasibəti məsələlərinin götürüldüyünü qeyd edirlər [2; s.74]. Müəlliflərin fikrincə elmlər bir-birindən öyrəndikləri obyektə görə deyil, predmetlərinə görə fərqlənirlər və hər bir elmin özünəməxsus ayrıca predmeti var. Elmin predmeti onun öz obyektinə yanaşma tərzini, başqa sözlə, tədqiqat metodlarını müəyyən

edir [2; s.8].

Bu fikri məhkəmə-psixoloji ekspertizasına da şamil etmək olar. Belə ki, məhkəmə-psixoloji ekspertizası insanın iş üçün əhəmiyyət kəsb edən psixi xüsusiyyətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq konkret fəaliyyətdə və qarşılıqlı təsir prosesində spesifik təzahürünü tədqiq edir.

B.Əliyev məhz bu xüsusiyyətləri, əlamətləri əsas götürərək məhkəmə-psixoloji ekspertizasının növlərini şərti olaraq üç qrupa bölür: 1) psixi hadisələrin inkişaf səviyyəsində görə məhkəmə-psixoloji ekspertizası; 2) psixi hadisələrin konkret fəaliyyətdə təzahürünə görə məhkəmə-psixoloji ekspertizası; 3) psixi hadisələrin qrupda və qarşılıqlı təsir prosesində təzahürünə görə məhkəmə-psixoloji ekspertizası [3; s.27].

Müəllif məhkəmə-psixoloji ekspertizasının bu üç əsas növünün özlərinin də müəyyən alt növlərə malik olduğunu qeyd edir və məhkəmə-psixoloji ekspertizasının qeyd edilən hər bir qrupuna daxil olan aşağıdakı növlərini ayırır:

1) Psixi hadisələrin inkişaf səviyyəsində görə - hadisələri düzgün qavramaq və onlar haqqında düzgün ifadə vermək qabiliyyətinin ekspertizası, şəxsin öz hərəkətlərini və ona qarşı edilmiş hərəkətlərin mahiyyətini dərk etmək qabiliyyətinin ekspertizası, azyaşlıların ekspertizası, yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin ekspertizası və intellektual inkişaf səviyyəsini ekspertizası.

2) Psixi hadisələrin qrupda və qarşılıqlı təsir prosesində təzahürünə görə - cinayətkar qrupun sosial-psixoloji strukturunun ekspertizası və psixi vəziyyətin ekspertizası.

3) Psixi hadisələrin konkret fəaliyyətdə təzahürünə görə - nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi zamanı baş verən qəza hadisələrinin ekspertizası və avtomatlaşdırılmış sistemlərin idarə edilməsi zamanı baş verən qəza hadisələrinin ekspertizası [3; s.5].

S.F. Şabanov və V.V. Məmmədov müxtəlif obyektlər kateqoriyasına görə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: canlı şəxsin ekspertizası (bura yaşlı şəxslər, 12-18 yaşlı yetkinlik yaşına çatmayanlar, qoca və ahıl yaşlı şəxslər daxildir), ölümdən sonrakı (suisidal hallar üzrə) ekspertiza, maddi sübutların

(müxtəlif mətnlər, yazı qeydləri, audio və video yazılar, subyektin yaradıcı fəaliyyət məhsulları) ekspertizası və qrupun (cinayətkar, ailə, formal, yaradıcı və s.) ekspertizası.

Qeyd edək ki, onlar tərəfindən məhkəmə-psixoloji ekspertizasının predmetinin xüsusiyyətlərinə görə də növlər üzrə təsnifatı verilmiş və bu təsnifat sisteminə aşağıdakılar daxil edilmişdir: psixi-emosional halların ekspertizası, fərdi-psixi xüsusiyyətlərin ekspertizası, psixi proseslərin ekspertizası, qruplararası və şəxsiyyətlərarası münasibət və proseslərin ekspertizası, iş üçün əhəmiyyət kəsb edən şəraitin ekspertizası və psixoloji təsirin ekspertizası [4; s.11].

S.F.Şabanov və Y.R.Şəkiyev məhkəmə-psixoloji ekspertizasının əsas istiqamətlərini fərqləndirirlər və göstəririlər ki, “ekspert tədqiqatının predmetindən asılı olaraq, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının bir sıra əsas istiqamətlərini ayırmaq olar. Müəlliflərin fikrincə, psixologiya elminin müasir inkişaf səviyyəsində, onun predmetinə müvafiq olaraq məhkəmə-psixoloji ekspertizasının aşağıdakı vəzifələr kompleksini, həll etdiyi məsələlər dairəsini göstərmək olar ki, bu məsələlər və vəzifələr də müəyyən dərəcədə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının növlər və alt növlər üzrə təsnifatının əsasını təşkil edə bilər:

- şəxsin öz hərəkətlərinin mahiyyətini dərk etmək və öz hərəkətlərini idarə edə bilmək qabiliyyətinin psixi xəstəliklə bağlı olmadığı halda müəyyən edilməsi;

- əqli inkişafdan geri qalma və ya ləngimə məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- şəxsin iş üçün əhəmiyyətli olan halları adekvat olaraq qavramaq və ifadə vermək qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi;

- baş vermiş hadisələri qavramaq, mahiyyətini anlamaq, onları yadda saxlamaq və yada salmaq qabiliyyətinin öyrənilməsi;

- zərərçəkmişin hərəkəti nəticəsində təqsirləndirilən şəxsə fizioloji affektin və ya qeyri-patoloji emosional halların (emosional oyanma, emosional stress, frustasiya və s.) yaranmasının müəyyənləşdirilməsi;

- davranışın psixoloji motivinin və

mexanizminin müəyyənləşdirilməsi;

- şəxsin idrak proseslərinin və fərdi-psixi xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

- ölümündən əvvəl suisidentin davranışına təsir etmiş psixoloji amillərin və onun hadisədən əvvəlki dövrdə psixi-emosional vəziyyətinin müəyyən edilməsi;

- cinayətkar qrupun qeyri-formal strukturunun və qrup üzvlərinin psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;

- ailədaxili qarşılıqlı münasibətlərin və ailə şəraitinin, eyni zamanda valideynlərin fərdi-psixi xüsusiyyətlərinin uşağın psixi inkişafına və emosional-iradi sferasına təsirinin müəyyən edilməsi;

- ailədə (nikahın pozulması ilə əlaqədar) uşaqların konkret şəxslər (ata, ana və ya başqaları) tərəfindən tərbiyə olunması imkanlarının psixoloji əsaslarının müəyyən edilməsi [4; s.31].

Qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının aşağıdakı növlərini ayırmaq olar:

- iş üçün əhəmiyyətli halların qavranılmasının və onlar haqqında düzgün ifadə vermək qabiliyyətinin məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- şəxsin özünün və ona qarşı edilmiş hərəkətlərin mahiyyətini dərk etmək qabiliyyətinin məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- psixi-emosional halların məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- suisidal halların məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- cinayətkar qrupun məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- yol-nəqliyyat hərəkətləri ilə əlaqədar məhkəmə-psixoloji ekspertizası;

- avtomatlaşdırılmış sistemlərin idarə edilməsi zamanı baş vermiş qəza hadisələrinin məhkəmə-psixoloji ekspertizası.

Xüsusi ədəbiyyatda artıq ənənəvi hesab edilən məhkəmə-psixoloji ekspertizasının yeddi növü olduğu qeyd edilir [9; s.115].

Məsələn, V.Avrantsev bu ənənəvi məhkəmə-psixoloji ekspertiza növlərinə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin, şahidlərin

və zərərçəkmiş şəxslərin ekspertizasını, seksual cinayətlərə dair işlər üzrə zərərçəkmiş şəxslərin ekspertizasını, nəqliyyatda və istehsalatda qəza faktları üzrə ekspertizaları, ölümdən sonrakı məhkəmə-psixoloji ekspertizasını, affekt və digər emosional vəziyyətlərin ekspertizasını və təqsirləndirilənin şəxsiyyətinin məhkəmə-psixoloji ekspertizasını aid edir [10].

Məhkəmə ekspertizalarının, o cümlədən də məhkəmə-psixoloji ekspertizasının yeni, qeyri-ənənəvi növlərinin yaranması xeyli dərəcədə, həm də texniki tərəqqinin inkişafı ilə, xüsusən də müxtəlif texniki vasitələrin köməyi ilə ünsiyyətin intensivliyinin artması ilə bağlıdır [10].

Son illərdə cinayətkar qruplaşmalarda liderin və qrupdaxili strukturun müəyyən olunması üzrə məhkəmə-ekspert psixoloji tədqiqatları da geniş yayılmağa başlamışdır [5; s.60-65].

Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstələr tərəfindən törədilən cinayətlərin sayının və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin artması nəzərə alınmaqla bu istiqamətdə ekspert-psixoloji tədqiqatların aparılması olduqca aktual hesab edilməlidir. Belə ki, cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən cinayətlərin istintaqı zamanı ən ciddi və mürəkkəb problemlərdən biri də istintaqdan və məhkəmədən gizlədilən, aydın olmayan cinayətkar qruplarda şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin müəyyən edilməsi, bu kriminal qrupların hər birinin subyektinin əsl rolunun və statusunun müəyyən edilməsi ilə bağlıdır [8; s.34-35].

Bu növ məhkəmə-psixoloji ekspertizası qarşısında liderin müəyyən olunması, cinayətkar qrupa daxil olmanın psixoloji motivasiyasının qiymətləndirilməsi, qrupdaxili davranış normaları və sanksiyalarının üzə çıxarılması, qərarların qəbuluna və cinayətkar hərəkətlərin reallaşdırılmasına təsir edən şəxsiyyətlə bağlı xüsusiyyətlər, cinayətkar qrupun iştirakçılarının konkret cinayət epizodunda özlərinin (həmçinin, qrupun digər iştirakçılarının) rolu barədə ifadələrinin onların intellektual-iradi və xarakteroloji xüsusiyyətlərinə uyğunluğunu və s. barədə suallar qoyula bilər.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində

həyata keçirilən məhkəmə-psixoloji ekspertizası özünün inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoymuş və yeni status almağa başlamışdır. Belə ki, artıq bu ekspertiza çərçivəsində psixofizioloji və psixolinqvistik ekspertizalar özünün təşəkkülü və elmi-metodiki əsaslarının formalaşması dövrünü keçirir.

2016-cı ildən etibarən mürəkkəb cinayətlərin istintaqında şübhəli şəxslərin dairəsinin məhdudlaşdırılmasına və həmin cinayətlərin açılmasına kömək məqsədi ilə MEM-in Psixoloji ekspertiza şöbəsində kompleks psixoloji və psixofizioloji ekspertizaların keçirilməsinə başlanılmışdır. Kompleks psixoloji və psixofizioloji ekspertiza qarşısında aşağıdakı suallar qoyula bilər:

1) Şəxsin (konkret şəxsin adı və soyadı göstərilməklə) baş vermiş cinayət hadisəsi barəsində müəyyən məlumatlara malik olması ilə əlaqədar psixofizioloji reaksiyaları üzə çıxırmı?

2) Şəxs (konkret şəxsin adı və soyadı göstərilməklə) həmin məlumatları hansı şəraitdə əldə edə bilərdi?

3) Şəxs həmin məlumatları hadisənin törədilməsi anında əldə edə bilərdimi?

Qadağan olunmuş ictimai və dini cəmiyyətlərdə iştirak etmə, şəxsdə qeydiyyatdan keçməmiş silahın və digər təhlükəli əşyaların mövcud olması, açılmamış cinayət əməllərinin törədilməsi, kriminal aləmlə davamlı əlaqələrin mövcudluğu, rüşvətxorluq, vəzifə saxtakarlığı, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və sair kimi halları poliqrafdan istifadə etməklə üzə çıxarmaq mümkündür.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizası sahəsində aparılan kompleks tədqiqatlar çərçivəsində psixoloji-linqvistik, psixoloji-incəsənətsünaslıq kimi yeni istiqamətlərin nəzəri əsasları və metodikaları da işlənib hazırlanmağa başlanmışdır. Mətnin kompleks psixoloji-linqvistik tədqiqatları bir sıra kateqoriyalı işlər üzrə, xüsusən də milli və ya irqi düşmənçilik, milli ləyaqəti alçaltma, dini ekstremizm, işgüzar nüfuza zərər vurma, yalandan reklam etmə və sair kimi faktlar üzrə başlanmış cinayət işləri üzrə xüsusilə aktuallıq kəsb etməkdədir.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının yeni növlərinə, həmçinin mənəvi zərərlə bağlı, psixoloji təsir və psixi zorakılıq üzrə ekspertizalar (dələduzluq faktı üzrə, qanunazidd hərəkətlərin törədilməsi zamanı psixi məcburetmə, ifadə verilərkən və digər istintaq hərəkətlərində psixoloji təsir və s.), obyektiv mürəkkəb vəziyyətlərdə müəyyən fəaliyyətə irəli sürülən tələblərə subyektin psixofizioloji xüsusiyyətlərinin uyğunluğu barədə ekspertizalar (ilk növbədə bu nəqliyyatda və istehsalatlarda qəzalarla bağlıdır) aid edilə bilər. Bu növ məhkəmə-psixoloji ekspertizalarının elmi-nəzəri, metodiki və metodoloji əsaslarının yaradılması bu ekspertiza icraatı qarşısında duran aktual məsələlərdən hesab edilməlidir.

Son illərdə Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzində “cinayət və mülki işlər üzrə psixoloji təsirin məhkəmə-psixoloji ekspertizası”nın elmi-nəzəri və metodoloji əsaslarının işlənib hazırlanmasına istiqamətlənən elmi-təcrübi araşdırmalar aparılmağa başlanmışdır.

Psixoloji təsirin ekspertizası məhkəmə-psixoloji ekspertizasının qeyri-ənənəvi növlərindən biri hesab oluna bilər.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasında psixoloji təsir məsələləri ifadələrin verilməsi və digər istintaq hərəkətlərinin icrası, cinayət iştirakçılarının qarşılıqlı münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi, “cinayətkar-zərərçəkmiş” qarşılıqlı münasibətlərinin tədqiqi, özünüqəsd hallarının öyrənilməsi, mətnlərin tədqiqi və hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hərəkətləri yerinə yetirən şəxsin öz iradəsini ifadə etmək qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsində vacibdir. Ekspert təcrübəsi göstərir ki, son illərdə məhkəmə-istintaq orqanlarından şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə, həmçinin şahidə istintaq zamanı psixoloji (psixi) təsirin olub-olmaması ilə əlaqədar qərarlar daxil olur. Bu mənada cinayət işləri üzrə psixoloji təsirin məhkəmə-psixoloji ekspertizasının elmi-nəzəri və metodiki məsələlərinin öyrənilməsi aktuallıq kəsb edir.

Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin Psixoloji ekspertiza şöbəsində aparılan elmi və təcrübi araşdırmalar nəticəsində psixoloji təsirin məhkəmə-psixoloji ekspertizasının obyekt

və predmeti müəyyənləşdirilmiş, həmçinin göstərilmişdir ki, bu növ ekspertiza şəxsin psixi fəaliyyət sferasına qanunazidd, zorakı müdaxilənin (əgər bu zorakı müdaxilə şəxsin sağlamlığı, sosial statusu və ya maddi-əmlak vəziyyəti üçün neqativ nəticələrə gətirib çıxarsa) izlərini üzə çıxarmağa yönəldilmiş ekspert tədqiqatının yarımnoyüdür.

Hesab edirik ki, cinayət işləri üzrə psixi təsirin məhkəmə-psixoloji ekspertizasının səlahiyyət dairəsinə aşağıdakı məsələlər aid edilə bilər:

1) Şəxsdə yüksək dərəcədə təlqinə qapılmaqla meyllilik əlamətlərinin olub-olmamasının müəyyən edilməsi;

2) Şəxsin psixoloji təsir göstərmək qabiliyyətinin olub-olmamasının müəyyən edilməsi;

3) İstintaq orqanları və digər şəxslər tərəfindən cinayət prosesi iştirakçılarına yönəldilmiş və onlara psixoloji təsir göstərən müxtəlif kateqoriyalı sualların müəyyənləşdirilməsi;

4) İstintaq orqanları və digər şəxslər tərəfindən cinayət prosesi iştirakçılarına yönəldilmiş və onlara psixoloji təsir göstərən müxtəlif kateqoriyalı hərəkətləri və davranışın digər əlavə elementlərinin müəyyən edilməsi.

Fikrimizcə, rüşvətxorluqla bağlı işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizası da qeyri-ənənəvi psixoloji ekspertizalar kateqoriyasına aid edilə bilər. Bu növ ekspertizalar ənənəvi ekspertizalara aid deyildir, çünki ekspertlər qarşısında qoyulması mümkün olan sualların dairəsi hələ ki elmi-nəzəri və təcrübi, metodiki baxımdan tam işlənilməmişdir. Hazırda bu növ ekspertizaların aparılmasına müxtəlif yanaşmalar və müxtəlif təcrübələr mövcuddur. Lakin problemə müxtəlif yanaşmaların mövcudluğuna

baxmayaraq O.Sitkovskya və Y.Korenevskinin düzgün olaraq qeyd etdikləri kimi, prinsip etibarilə rüşvətxorluqla bağlı cinayət işləri üzrə psixoloji ekspertizanın keçirilməsi yolunda ciddi maneələr yoxdur. Burada əsas məsələ psixoloji biliklərdən istifadə nəticələrinin sübutedici əhəmiyyətinin təmini üçün zəruri olan tələblərə hökmən əməl olunmasından ibarətdir [8; s.34-35].

Müasir şəraitlərdə müşahidə olunan iqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlərin artımı yeni cinayət növlərinin yaranması ilə xarakterizə olunur ki, bu da məhkəmələrin və istintaq orqanlarının qarşısında sübutların tədqiqi (o cümlədən məhkəmə-psixoloji ekspertizası vasitəsilə) ilə bağlı yeni vəzifələr qoyur. Belə cinayətlər kateqoriyasına çoxsəviyyəli marketinqlə məşğul olan kommersiya təşkilatlarının (biznes – klubların) dələduzluq əməlləri haqqında başlanmış cinayət işlərini aid etmək olar. Bu qəbil işlərdə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təyin edilməsinin əsas məqsədi piramida prinsipindən istifadə edən dələduzlar qrupunun öz qurbanlarına psixoloji təsir texnologiyalarının tədqiqindən ibarətdir [10].

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının imkanlarından hədə-qorxu, şantaj, habelə insana psixoloji təsir vasitəsilə törədilən digər cinayətlərə dair işlərin istintaqı zamanı da istifadə oluna bilər. Totalitar dini sektaların, dini ekstremizmin təbliği ilə məşğul olaraq qeyri-formal qrupların fəaliyyəti ilə bağlı cinayət işlərinin istintaqı zamanı da məhkəmə-psixoloji tədqiqatların aparılması aktual məsələlər kateqoriyasına aid edilə bilər [9; s.116]. Bu qəbil ekspertizalar zamanı istər qeyri-formal qrupun üzvlərinə təsir metodları, istərsə də belə bir təsirin nəticələri tədqiq edilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev B. Məhkəmə-psixoloji ekspertizası. Bakı, 1994, s.26.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2002, s.8; s.74.
3. Əliyev B. Məhkəmə-psixoloji ekspertizası. Bakı, 1994, s.5; s.27.
4. Şabanov S.F., Məmmədov V.V. Özünəqəsd hallarının aradan qaldırılması üzrə profilaktik tövsiyələr. Bakı, 2013, s.11; s.31.
5. Гецманова И.В., Жданов А.Ю. Возможности судебно-психологической экспертизы

при расследовании бандитизма//Журнал российского права. М., 2004, №2, с.60-65.

6. Коченов М.М. Назначение и проведение судебно-психологической экспертизы. М., 1980, s.24.

7. Огородникова Г.А. К вопросу о предмете, объекте и пределах судебно-психологической экспертизы//Вестник ЮУрГУ. 2008. №2, с.63.

8. Ситковская О.Д., Конышева Л.П., Коченов М.М. Новые направления судебно-психологической экспертизы. М., 2000, s.34-35.

9. Шипшин С.С. Ретроспективная диагностика психического состояния в судебно-психологической экспертизе. Методическое пособие ростов-на-Дону, 2003, s.115-116.

10. Аврамцев В. Нетрадиционные виды судебно-психологической экспертизы//www.cyberleninka.ru

SUBJECT AND OBJECT OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERTISE, TRADITIONAL AND NON-TRADITIONAL TYPES

NATİQ ABDULLAYEV

*Dissertation of the Forensic Science Center of the Ministry of Justice,
Acting head of the department of Psychological expertise
natiqpsixolog@gmail.com*

SUMMARY

As a result of the scientific and experimental research conducted in the forensic psychological examination department of the forensic examination center, the object and subject of the forensic psychological examination of the psychological effect was determined. It is also shown in the article that this type of expertise is a subtype of expert research aimed at uncovering traces of illegal, violent intervention in the sphere of mental activity of a person (if this violent intervention leads to negative consequences for the person's health, social status or material and property status).

ADLİ PSİKOLOJİK UZMANLIĞIN KONUSU VE NESNESİ, GELENEKSEL VE GELENEKSEL OLMAYAN TÜRLERİ

NATİK ABDULLAYEV

*Adalet Bakanlığı Adli Uzmanlık Merkezinin
Psikolojik uzmanlık bölümünün başkan vekili
natiqpsixolog@gmail.com*

ÖZET

Adli muayene merkezinin adli psikolojik muayene bölümünde yürütülen bilimsel ve deneysel araştırmalar sonucunda, psikolojik etkinin adli psikolojik muayenesinin amacı ve konusu belirlendi. Makalede ayrıca, bu tür bir uzmanlığın, bir kişinin zihinsel faaliyet alanına yasa dışı, şiddet içeren müdahalenin izlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan uzman araştırmasının bir alt türü olduğu da gösterilmektedir (bu şiddet içeren müdahalenin sağlık, sosyal durum açısından olumsuz sonuçlara yol açması durumunda). kişinin durumu veya mali durumu).